

POVRATAK MOJSIJU: IZVOR I GRM MIŠELA TURNIJEJA

Vrijeme je da pređemo sa Odisejâ na Egzoduse.¹ Druga knjiga Tore, *Imena*, ili *Izlazak*, od ključne je važnosti za Bibliju, kao i za religije i kulture čiju kolektivnu maštu ona nadahnjuje. To je Knjiga okrenuta prije svega dimenziji svetog, ali i istoriji i definiciji jednog ličnog identiteta. Ona strahovitom dramatskom snagom razmatra ushićenje i patnju u odnosu između Izraela i Jahvea (upravo tu se Bog objavljuje Mojsiju i predaje Zakon), ali od temeljne važnosti je i za hrišćansko tumačenje i islamsku tradiciju. Matej daje svom jevanđelju nacrt preuzet iz *Izlaska*, a u „Poslanici Kangrandeu“, pripisanoj Danteu, koja se zasniva na psalmu 113 po Vulgati, *In exitu Israel de Aegypto [Kad izađe Izrael iz Egipta – Prim. prev.]*, *Izlazak* iz Egipta predobražava Hristovu otkupninu i označava prelazak pojedinačne duše iz grijeha u Božju milost, iz ropstva smrtnog u slobodu vječnog života. U Kuranu je Mojsije, prvi muslimanski vjernik, Muhamedov preteča i uzor.

Izlazak je uvijek bio prožet figurativnom vrijednošću: u jevanđeljima se Isus Mojsiju suprotstavlja i Mojsija „ispunjava“; puritanci, i nakon njih američki crnci, vide *Izlazak* u svom iseljenju u Novi svijet i u bjekstvu iz robovlasničkog Juga ka slobodnom Sjeveru. Dakle, ne čudi što je on postao izvor nebrojenih *prepisivanja*:² od apokrifa poput *Uznesenja Mojsijevog do Životâ Filona* i *Josifa Flavija*; od dramskog djela o *Izlasku* koje je u judejsko-aleksandrijskom okruženju komponovao Ezekijel do *Arapina Talabija*; od srednjovjekovnih dramskih ciklusa do *Di Bartaa* i *Drejtona*; od Šilera do Šatobrijana; od Frojdovog *Mojsija i monoteizma* do *Zakona* Tomasa Mana; od Folknerovog *Sidi*, *Mojsije* do Stajnbekovih *Plodova gnjeva* i *Izlaska* Leona Jurisa; od Hendela i Rosinija do Šenberga, da ne spominjemo likovnu umjetnost, film i televiziju.

Najnovije među tim prepisivanjima dolazi od jednog od najvećih francuskih pisaca ovog vijeka, Mišela Turnijeja, pod nazivom *Eleazar, ili Izvor i grm*, objavljenom 1996.³ Turnijeju, naravno, nisu strani apokrif ni takozvano „pisanje drugog stepena“ [*écriture seconde*].⁴ Pored

¹ Ovaj tekst preuzet je iz knjige eseja *Egzodusi i odiseje*, koju Boitani predstavlja u uvodu kao knjigu koja „proučava pojedine moderne epizode dvomilenijumskog prepleta koji su u zapadnjačkoj imaginaciji ocrta dva arhetipa lutanja – *Odiseja* i *Knjiga Izlaska* – i bavi se istorijskim, egzistencijalnim, etičkim i poetičkim pitanjima koje njihov susret postavlja“. Piero Boitani, *Esodi e odisee*, Napoli: Liguori, 2004. (Prim. prev.)

² Izrazom „prepisivanje“ djelimično je preveden termin *ri-Scrittura*, koji bukvalno znači ponovno pisanje, ali koji Boitani grafički prilagođava da bi naglasio da se radi o „prepisivanju“ epizoda iz Svetog pisma (*Sacra Scrittura* na it.). (Prim. prev.)

³ Autor upućuje na izdanje Galimara (Pariz: Gallimard 1996), a u tekstu koristi prevod Idoline Landolfi *Eleazar ovvero La sorgente e il rovetto* (Milano: Garzanti, 1997). U našem prevodu koristimo se citatima prevoda Ane Moralić: *Eleazar ili Izvor i grm*, Beograd: Nolit 1998. (Prim. prev.)

⁴ J.-B. Vray, *Michel Tournier et l'écriture seconde*, Lyon 1997. Iz nešto drugačije perspektive posvetio sam se istoj temi u knjizi *Ri-Scrittura* (Il Mulino, Bologna, 1997).

toga što je objavio *Petko, ili limbovi Pacifika*, jednu originalnu preradu *Robinsona Krusoa*, prihvatio se prepisivanja u pravom smislu te riječi, u prvoj pripovijeci zbirke *Tetreb* – zanosnoj, zabavnoj i dubokoj „Lozi Adamovoj“, koja od stvaranja prve žene, iznenađujućim prevratom tradicionalne perspektive, obuhvata potomke Kaina i Avelja. *Gašpar, Melhior i Valtasar* sa živom uobraziljom pripovijeda podsticaje i dogodovštine sveta četiri mudraca koji su pristigli u Vitlejem da se poklone novorođenom Isusu: Turnije prenosi pustolovine četvrtog mudraca, Taora, sve do Svetog petka i daje riječ Irodu, pa čak i volu i magarcu u štali.⁵

Ipak, sa *Eleazarom* to prepisivanje postaje otvorenije i zahtjevnije, jer ono ne samo što projicira sjenku Izlaska na modernu povijest, već i nanovo tumači Knjigu Izlaska u svjetlu njenih „prvobitnih“ značenja. U ovom romanu Turnije predstavlja mladog pastira iz zapadne Irske, Eleazara O'Brajda, koji postaje anglikanski Pastir duša. On se ženi katolikinjom Esterom, kojoj je desna noga zakrčljala, ali koja božanstveno pjeva i svira harfu. S njom dobija sina Venijamina i kći Korali. Doživotno obilježen po obrazu bičem, Eleazar ubija štapom u obliku zmije čovjeka koji bičuje jedno siroto pastirče. Kada je 1845. izbila strahovita bolest krompira, Eleazar bježi od gladi i grize savijesti ukrcavši se sa porodicom na brod za Ameriku, gdje pristize nakon četrdeset dana plovidbe. Kada su stigli u Virdžiniju, porodica O'Brajd odlučila je da se domogne Kalifornije preko pustinja i planina Divljeg zapada. Usput sreću ogromno krdo bizona, Indijance i meksičke razbojнике. Na dometu novog Hanana, ranjeni Eleazar donosi odluku da ne može nastaviti dalje, i nakon što je povjerio porodicu pokajanom razbojniku Hoseu, umire i biva sahranjen na posljednjim proplancima Sijera Nevade.

Roman se očigledno temelji na stapanju i modernom prevođenju različitih tema: na primjer, iseljenja iz Evrope u Ameriku (u ovom slučaju iz Irske, koju je već Džozs iz perioda

⁵ Turnijeova djela koja ovdje navodimo su: *Vendredi, ou les limbes du Pacifique*, Paris: Gallimard, 1972; *Le Coq de bruyère*, Gallimard 1978; *Gaspard, Melchior & Balthazar*, Gallimard 1980. Naravno, on je autor i drugih, možda čak i bolje poznatih radova, kao što su *Le Roi des Aulnes*, Gallimard 1970; *Les Météores*, Gallimard 1975; *Gilles et Jeanne*, Gallimard 1983; *La Goutte d'or*, Gallimard 1986; *Le Médianoche amoureux*, Gallimard 1990. Osnovna kritička literatura trebala bi obuhvatiti barem sljedeće naslove: J.-R. Austin de Drouillard, *Tournier, ou, Le retour au sens dans le roman moderne*, Bern: Peter Lang 1992; *Michel Tournier*, specijalno izdanje časopisa *Sud*, 61, Marseille 1986, (uredio C. Baroche); D. G. Bevan, *Michel Tournier*, Amsterdam: Rodopi, 1986; A. Boulomie, *Michel Tournier: le roman mythologique*, Paris: José Corti 1988; W. J. Cloonan, *Michel Tournier*, Boston: Twayne, 1985; C. Davis, *Michel Tournier: Philosophy and Fiction*, Oxford: Clarendon Press, 1988; I. Degn, *L'Encre du savant et le sang des martyrs: mythes et fantasmes dans les romans de Michel Tournier*, Éditions littéraires et linguistiques de l'université de Grenoble 1995; G. Deleuze, *Logique du sens*, Paris: Les Éditions de Minuit 1969; D. Gascoigne, *Michel Tournier*, Oxford: Berg, 1996; N. Guichard, *Michel Tournier: autrui et la quête du double*, Paris: Didier, 1989; *Images et signes de Michel Tournier. Actes du colloque du Centre culturel international de Cerisy-la-Salle 1990*, uredili A. Bonomie i M. de Gandillac, Paris: Gallimard, 1991; M. Koopman-Thurlings, *Vers un autre fantastique: étude de l'afabulation dans l'oeuvre de Michel Tournier*, Amsterdam: Rodopi, 1; S. Koster, *Michel Tournier*, Paris: Julliard, 1995; J. M. Magnan, *Michel Tournier, ou La redemption paradoxale*, Paris: Marval, 1996; F. Merllie, *Michel Tournier*, Paris: Belfond, 1988; S. Petit, *Michel Tournier's Metaphysical Fiction*, Amsterdam-Philadelphia: J. Benjamins, 1991; W. D. Redfern, *Michel Tournier: Le Coq de bruyère*, Madison-London: Fairleigh Dickinson Univ Press 1996; M. Roberts, *Michel Tournier: Bricolage and Cultural Mythology*, Saratoga: Stanford / AN-MA Libri, 1994; R. Rottgers, *Der Raum in den Romanen Michel Tourniers, oder, Reise an der Rand des Möglichen*, Köln: Verlag, 1993; L. Salkin Sbiroli, *Michel Tournier: la seduction du jeu*, Genève: Slatkine, 1987.

Uliksa smatrao Izraelom, robom britanskog „Egipta“),⁶ ili filmskog vesterna. Premda se koristi sredstvima popularnog feljtona i ponekad je preopterećen iznenadnim odstupanjima od glavnog zapleta, *Eleazar* je ipak jedan od najupečatljivijih, najlaganijih, najsugestivnijih i najdubljih prepisivanja *Izlaska* koji se mogu pročitati. Ukupna radnja *Eleazara* ispričana je u stotinu stranica brzinom, preciznošću i lakoćom kojima bi pozavidio i sam Kalvino:⁷ u svakom poglavlju sustižu se novi događaji kao u akcionom filmu, ali nijednom od njih ne manjka jedna bitna crta koja evocira, pretkazuje ili upućuje na nešto dublje i uzvišenije.

Pripovijedanje započinje približavanjem, sa zapada, po površini okeana, jednog „ogromnog talasa sveg od lake i posrebrene izmaglice“. Ova magla koja sa zapadnog mora prodire u Irsku prevlađuje čitavim prvim dijelom romana, u kom je ostrvo mjesto nepotpune vidljivosti, izvorâ i vode, a čija se vatra od treseta ukazuje „po njenom obličju, jedna tmola vatra bez plamena, u neku ruku vlažna“, plavih plamičaka koji je čine sličnom „[vatri] pakla koja sažiže ne svetleći“. Uostalom, u samom Golveju, gdje se Eleazar smjestio kao pomoćnik prezviterijanskog pastora, još uvijek se izdiže španska trijumfalna kapija sa natpisom: „En la lucha entre el agua y el fuego, siempre es el fuego el que muere“ [„U borbi između vode i vatre, uvek umire vatra“]. I zaista, čitav roman predstavlja se kao izvještaj o sukobu između ta dva elementa, koji će postepeno poprimiti metafizičke i religiozne srazmjere. Tako je od samog početka Eleazar – koji prije nego što će ući u službu u Konemari ući za pastora u anglikanskom sjemeništu u Daunpatriku, u Alsteru – prinuđen da izađe na kraj sa pretežno katoličkim mentalitetom zemlje u kojoj živi, a koji ga vodi ka Isusu i Novom zavjetu, protiv starozavjetnih učenja njegovih protestantskih mentora. Zasad u njemu prevlađuje voda iz Novog zavjeta:

Postao je svestan ogromne uloge vode u jevanđeljima. Jordanske vode krštavanja, čudesni ribolov u Genisaretskom jezeru, zdenci i bunari na koji su žene išle natovarene vrčevima i krčazima. I one Isusove reči upućene Samarjanki na kamenoj ogradi Jakovljevog studenca:

„Svaki koji pije od ove vode opet će ožednjeti. A koji pije od vode koju ću mu ja dati neće ožednjeti do vijeka, nego voda koju ću mu dati postaće u njemu izvor vode koja teče u život vječni (Jovan, 4; 13, 14).“

Kako bi se on osećao kao u svom omiljenom kraju u toj Konemari gde voda pritiče sa svih strana pevajući!

Estera ga privlači, uprkos fizičkoj mani, zbog njenog katoličanstva otvorenog diskusiji u vjerskim pitanjima, i nadasve zbog pjevanja. Propraćeno keltskom harfom nazvanom *The Spring's Voice*, ono je „[niz] zvonkih i srebrnatih sazvučja“, „popevka potoka, zdenaca i izvora koji daruju život irskoj zemlji“, „glas Irske“. Ako se čak i u Starom zavjetu kazna božja obrušava na ljude prvo u obliku vode Potopa, a potom u obliku vatre koja satire Sodomu i Gomoru, dolazak u Ameriku označava povlačenje vode i postepenu premoć vatre. I najednom „na vedrom i hladnom nebu“ Novog svijeta „zubato prolećno sunce“ podaje stvarima „kristalno jasne obrise“. Irci su načuljili uši i čudili se „mineralnoj i čistoj tišini“ koja ih okružuje:

⁶ J. Joyce, *Ulysses*, „Oxen of the Sun“, Harmondsworth: Penguin. 1969, 382.

⁷ I. Calvino, *Lezioni americane*, Milano: Garzanti, 1988. [Italo Kalvino, *Američka predavanja*, prev. Jasmina Tešanović, Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo, 1989].

Hor izvorâ, rominjanje kiše, pljuskanje bistijerni sa kišnicom, neprekidni monolog kladenaca, čitav taj umilni i vlažni bruj koji je duša Irske, od tog časa je pripadao prošlosti. Zaboravljajući na sve patnje koje su trpeli u otadžbini, oni su iznenada otkrili čežnju za zelenim ostrvom i njegovim maglama. Estera je s tugom punom nežnosti privijala na srce harfu od sikomore zvanu The Spring's Voice.

Od Portsmuta u Virdžiniji O'Brajdovi stižu prvo u Sinsinati, potom u Sent Luis, a tada kao dio konvoja, u Fort Larami, u sadašnjem Vajomingu. Nedugo nakon toga, Eleazarovom odlukom odvajaju se od grupe, zaputivši se u pravcu Kalifornije, južno prema Sijera Nevada. Malo-pomalo, trava postaje prorijeđena i ispošćena, a krajolik sve suvlji i jaloviji: bodljikava aloja, agava u obliku svijećnjaka i indijska smokva velikih, dlakavih listova. Ispred njih četvoro proteže se pustinja. Voda je puko sjećanje, uspomena na sad već daleku Irsku, koju Estera priziva na žicama harfe: njena vrela niču „usred bezvodne pustinje“. Tek sada, kad je Eleazar prešao sa zapada Irske na američki Divlji zapad – dakle, sa krajnjeg zapada Evrope na krajnji zapad Amerike – poučen iskustvom, on u potpunosti shvata da mu je Irska ispred očiju prostrla „zastor od kiše, magle i hlorofila koji mu je zaklanjao istinu“, dok je „potpuno suhi i prozirni vazduh pustinje poštovao surovu očiglednost biblijskog zakona“.

Eleazar živi u stvarnosti i u istoriji, ali i u sjenci Svetog pisma. Te dvije ravni nisu nikad rastavljene, već se stapaju. Odrasti na zapadu Irske znači biti predviđen za stočarstvo i žigosan po licu gospodarevim bičem; iskusiti nemaštinu i vječnu dvojbu između katolika i protestanata: znači živjeti raspolučen između Dobrog Pastira iz Novog zavjeta i Mojsija iz Starog. Put od jednog ka drugom predstavlja jednu od najvažnijih tema *Eleazara*. Kao dječak, junak romana je pastir koji uzima u naručje jagnje suviše slabo da bi se samo vratilo u tor; po cijenu bičevanja, on je spreman da napusti stado od stotinjak grla ne bi li našao izgubljenog ovna. Prepoznaje se u Dobrom Pastiru i u njemu nalazi sveštenički poziv, te više cijeni „zamagljeno i suzama oblikovano Isusovo lice“ od „Mojsijeve tvrde i blistave obrazine“.

Ipak, njegov um ubrzo postaje opsjednut potonjim. Iako svojoj djeci priča o svim utemeljiteljima svoje vjere – Noju, Avramu, Isaku, Jakovu i Josifu – on se neprestano preispituje upravo o silnoj sjenci Mojsija, o njegovom poslanstvu, o razgovoru s gorućim grmom, o suprotstavljanju Faraonu, sedam pošasti, odlasku iz Egipta, prelasku Crvenog mora. Još od vremena u Irskoj, Eleazar sebi postavlja četiri ključna pitanja: zašto je nužno da Mojsija, Jevreja, odgaja misirska princeza, te se on vraća svom narodu samo po cijenu da izda usvojenu porodicu?, zašto je potrebno da ubije štapom misirskog nadzornika?, zašto njegov brat Aron iskorištava Mojsijevo odsustvo da salije zlatno tele?, „I povrh svega, čemu ona neshvatljiva i neumoljiva zabrana koju mu izriče Gospod da na čelu svog naroda uđe u tu obećanu zemlju gde teku med i mleko?“ Kako je bilo moguće, pitaju se Eleazar i Turnije zajedno sa Andreom Šurakijem,⁸ „da božanski izvršitelj svekolike pravde tako postupi sa najboljim od sinova Izrailjevih, najvećim među prorocima, jedinim glasnikom Tore u dramatičnim razgovorima oči u oči sa gorućim grmom i na Sinaju?“⁹

Kada Eleazar razgovara o ovim problemima sa ženom, Estera se smiješi i citira jevanđe-lja. Isus tako postaje, po tradicionalnom hrišćanskom tumačenju, koje na njega gleda kao

⁸ *Eleazar*, 108; A. Chouraqui, *Moïse*, Paris: Éditions du Rocher, 1995, 204. Šurakijeva knjiga je izuzetno bogata informacijama i neophodna je da bi se razumio Turnijeov roman.

⁹ M. Tournier, *Le Tabor et le Sinai*, Paris: Gallimard, 1994, 10–17.

ispunjenje i prevazilaženje biblijskog proroka, Mojsijev dvojnuk, opovrgnuće njegove strašne logike i utočište od njegovog zastrašujućeg rigorizma. U zapadnjačkoj kulturi i u savremenoj umjetnosti, Turnije suprotstavlja Tavor, goru Isusovog preobraženja (u prisustvu Mojsija i Ilije) pred Petrom, Jakovom i Jovanom – ili svijet „slike“ – Sinaju, gori na kojoj se Bog ukazao Mojsiju, odnosno svijetu „znakova“.

Dakle,

Estera je naročito volela da suprotstavlja goru Tavor gori Sinajskoj, kao dva vrha između kojih se ostvaruje hrišćanska revolucija. Kad se Mojsije uspinje na Sinajsku goru, Jahve odbija da mu otkrije svoje božansko lice, jer čovek ne može videti lik Božji i dalje živeti, kaže mu. On mu predaje ploče, koje su znaci urezani u kamenu. Nasuprot tome, Isus vodi svoje najmilije učenike na vrh gore Tavor da bi se preobrazio i razotkrio pred njihovim očima u svom nebeskom sjaju. I zašija se lice njegovo kao suce, kaže jevanđelist Matej (17; 2).

Eleazarov put pak vodi unatrag – od Tavora ka Sinaju: to je *povratak Mojsiju*. Na pitanja koja sebi postavlja Eleazar ne odgovara egzegezom, već *životom*, tumačenim u svjetlu Biblije, koju – kao što su ga njegovi protestantski mentori naučili – on uvijek drži uza se, i koju je svakom prilikom spreman otvoriti da bi tu pronašao odgovore. Još podijeljen između Isusa i Mojsija, između Starog zavjeta i jevanđeljâ, Eleazar je pomislio na egipatske pošasti kada je vidio kako su, nakon plamenjače, tifus i kuga zadesili tu prokletu zemlju, Irsku. To mu se učinilo kao znamenje da je što prije napusti. Uprkos tome, i dalje ga obuzimaju pitanja: „Ali u kom pravcu? Gde su se nalazili Sinaj i Hananska zemlja tog novog izlaska? U odsustvu bilo kakvog nebeskog znaka, jedino je bilo moguće prepustiti se slučaju[.]“ Ipak, kao što zapaža ne znamo da li Eleazar ili sam autor, slučaj je „kao što je pisao mistik Angelus Šoazelus, Bog kad ne putuje pod svojim imenom“. Mala Kora izabrala je brod „promišlju predodređeno[g] ime[na]“: *The Hope*. U gomili iseljenika, pastor je prvi put čuo ime „Kalifornija“. Kada je saznao da će put trajati četrdeset dana, po prvi put doživljava „otkrovenje“ u kom nije Biblija ta koja podiže veo s njegove lične sudbine, već obratno. On otvara knjigu na devetom poglavlju Ponovljenih zakona i tamo čita kako je Mojsije ostao na gori četrdeset dana i četrdeset noći. „Nije li to putovanje preko okeana koje će trajati taj isti broj dana i noći svojevrsno znamenje, i nije li Eleazar mogao poverovati da se nad njim nadvio prorokov zaštitnički duh?“

Malo-pomalo, junak razumijeva – proživljavajući ih – epizode *Izlaska*; njegov put je u isti mah put lične inicijacije i „tumačenje“ biblijskog teksta. Eleazar nije tako lud da se smatra Mojsijem, pa ni Mojsijevim tipološkim ispunjenjem. Ipak, čini se „da je njegovu ličnu povest silnom snagom privuklo, oblikovalo i osmislilo zračenje Prorokove sudbine, kao što magnetno polje nekog magneta daje red i smer hrpi gvozdениh opiljaka. Veličanstvena Mojsijeva pustolovina igrala je ulogu tajnopisa za odgonetanje manje uzvišenih događanja iz njegovog sopstvenog života“. Protestant u katoličkoj zemlji, on je kao Jevrej u zemlji Misirskoj. Kao Mojsije misirskog nadzornika, ubio je čovjeka koji je šibao pastirče. Velika irska glad upućuje na egipatske pošasti. Četrdeset dana mladog Mojsija na Sinaju odjekuje u putu preko okeana za četrdeset dana. Hanan, kroz sazvučje imena, nagovještava Kaliforniju [fr. Canaan – Californie (*Prim. prev.*)], plodnu i prostranu zemlju gdje, po opisu iz *Iz-*

laska, teku med i mlijeko. Štap-udav koji je Eleazar naslijedio od predaka, i koji uvijek nosi sa sobom, može se uporediti sa prorokovim štapom, koji ovaj po potrebi pretvara u zmiju.

Pa ipak, da bi bio u stanju da protumači sopstveni život i Bibliju na ovaj način, Eleazar mora da umre i da se ponovo rodi. Put preko mora jeste prava pravcata *nekija*, silazak u podzemlje, kojim on ispašta počinjeni zločin, ali koji i za preostale putnike predstavlja iskustvo smrti. Mnogi iseljenici umiru od tegoba i bolesti tokom prelaska, a njihove leševe bacaju u more. Donja paluba liči na pravi pakao, zatrpan bolesnicima i samrtnicima. Oni toliko pate da se neki od njih prave mrtvi ne bi li ih bacili sa ostalima u okean. Eleazar, koji se zadesio u sličnoj situaciji, sjetio se rečenice koju Plutarh pripisuje Pompeju, a koju su hanzeatski gradovi uzeli za svoj moto: „Ploviti se mora, živjeti se ne mora.“ Ipak, on tumači plovidbu kao predobraženje smrti:

Otud je izbijala teskobna pomisao da moreplovac nije u potpunosti živ, da on za vreme prelaska preko mora pluta po čistilišnim prostorima koji se nalaze na pola puta između života i smrti. Ne pokazuje li nedogledna pučina belodanu srodnost sa onim svetom?

I tako, tokom preookeanskog puta, vrijeme postaje puko smjenjivanje danâ i noći jednakih po užasu i beskrajnom ponavljanju. Ono nestaje između zaboravljenog trenutka polaska i još nepoznatog datuma dolaska. Tada se izdiže moćna vizija svijeta umrlih: u zagrobnim predjelima duše mrtvih ne roje se u beskonačnost; novi mrtvaci zamjenjuju duše koje postepeno iščezavaju u ništavilu, jer mrtvi ostaju u zagroblju samo dok na zemlji ima nekoga ko na njih misli. Preći Atlantik znači konačno preći Letu, prepustiti se zaboravu, umrijeti za stari život: ući u Crveno more i izaći iz njega, napustivši Egipat jednom zasnogda. Eleazarovo putovanje postaje, kao što on sam uviđa, posvećeničko putovanje, a svaka njegova etapa vodi „novom otkrovenju“. Mrtvaci, koje svakodnevno bacaju u ponor okeana, pružaju mu „duboko rasvetljenje pomrčine“.

U ovom kontekstu, Amerika odgovara predstavi koju je o njoj Evropa izgradila još od „otkrića“: zemlja mladosti koja obećava velika otkrovenja. Pored toga, to je i zemlja gdje iseljenici po prvi put vide mnoštvo crnih žena i muškaraca: Eleazaru nije promaklo da se oni mnogo bolje uklapaju sa Starim zavjetom – „na jednostavniji način čovečni i božanski“ i puni, „razdragan[og], praštav[og], osunčan[og] smeha“ – nego sa Novim, „obasjan[im] samo jednim slabašnim osmejkom“. Pa ipak, Novi svijet može se ukazati i kao Vavilon iz *Otkrovenja*: tek što je pristigao u Fort Larami, Eleazar bješe okružen alkoholom, kockom, i ženama lakog morala. Istog trenutka on ih dovodi u vezu sa ženom zasjelom na crvenoj zvijeri, koja drži „čašu zlatnu u ruci svojoj, punu gnusoba i nečistota bluda svog“.10 I upravo u tom trenutku Eleazar donosi odluku da se jednom zasnogda odvoji od konvoja i dočepa Kalifornije manje prohodnim i korištenim putem, sam sa porodicom.

Prvi incident, prva prepreka koju O'Brajdovi moraju savladati tokom svog egzodusa, jeste susret sa zmijom. U Irskoj zmija nema jer ih je sve, po narodnom vjerovanju koje Tur nije navodi u varijanti *Zlatne legende* Jakova Varaginskog, istrijebio Sveti Patrik. Elem, čim su iseljenici krenuli sami da prelaze američku pustinju, Venijamina je ujela zmija zvečarka, koja nije imala „živo lice“ već „obrazin[u] okamenjen[u] smrću, s prorezima za dva potpuno

¹⁰ *Eleazar*, 92, *Otkrovenje* 17, 3.

ukočena oka". Kao što je Kora, uvijek nadarena izvanrednom intuicijom i vizijom, odmah shvatila, zmija „nije samo prirodni žitelj pustinje, već njen totem i, takoreći, njeno ovaploćenje u životinjskom obličju. Ona ima nagotu pustinje, njenu suhoću, divljačnu strogost, mržnju prema svakom drukčijem životu“.

Iako je Eleazar ubijeden da zvečarkin ujed ima tek funkciju posvećenja – „cena kojom se morao platiti ulazak u to svetište suhe besplodnosti“ – i da pustinja, poput Jahvea kada je naredio Avramu da žrtvuje Isaka, neće iskati život dječaka, Venijamin bi umro da se nije umiješao indijanski poglavica, Zmijac od Mjedi, koji ga je iscijelio dotaknuvši mu ovlaš očne kapke. Razgovor između Indijanca i irskog pastora – jedna od središnjih tačaka pripovijesti – otkriva da je zmija jedan višeoblični simbol. Otrovnica ili udav, kaže starosjedilac očiju bez kapaka (kao u zmije), ona ubija poljupcem ili zagrljajem, ali uvijek „ljubavnom kretnjom“. Ona je Lucifer, koji blistaše na nebu „kao najsavršenije među stvorenjima Velikog Duha“, ali koji je, izopačen i posrnuo, podučio Adama i Evu svojoj tamnoj mudrosti. Ipak, u njoj je i nešto božansko. Njena glava „savršena opčinjavajuća, s onu stranu svekolike lepote i ružnoće“ nalik je pustinji; dok nam ova pokazuje „Božje lice prometnuto u krajolik, [...] zmijska glava je njeno životinjsko znamenje“. Očni kapci Zmijca od Mjedi nikad se ne zaklapaju, kao u zmija, ali „očni kapak, njegovo sklapanje, vrela i mračna vlaga [...] je organ koji oličava“ Irsku.

Kada je, nakon završenog razgovora, Eleazar otvorio Bibliju i pročitao u *Knjizi Brojeva*¹¹ odlomak u kom Bog šalje na narod vatrene zmije i zapovijeda Mojsiju da načini zmiju i stavi je na motku, tako da koga god ujede otrovnica može da pogleda u nju i da ozdravi, njegovo posvećivanje je potpuno i složeni, sugestivni misterijski obred razrješava se otkrovenjem: „Je suis visage partout, avait dit l'Indien. 'Ce regard nu qui blesse à mort et qui guérit, c'est tout le mystère de Dieu.'“ „Ja sam posvuda lice“, rekao je Indijanac. 'Taj nagi pogled koji nanosi smrtnu ozledu i isceljuje, sva tajna Boga je u tome.'“

Turnije ide mnogo dalje od tradicionalnog mudrosnog i hrišćanskog tumačenja ovog događaja da bi se vratio nedokučivoj zagonetki originala. I zaista, Knjiga Mudrosti Solomonovih, takoreći poput midraša, tumači zmiju od mjedi u smislu milosrđa, navodeći da ona nema nikakvu moć sama po sebi, već predstavlja opomenu na Zakon i znamenje spasenja koje Bog nudi svima: „imajući znamenje spasenja radi sjećanja na zapovijesti Zakona Tvoega; jer koji se obrnuo, nije se iscjeljivao onim što je vidio, no Tobom Spasiteljem svih.“¹² Još većma soteriološki nastrojen je odlomak iz Jovanovog jevanđelja koji poredi Mojsija sa Isusom, a Isusa sa zmijom od mjedi: „I kao što Mojsije podiže zmiju u pustinji, tako treba sin čovječji da se podigne.“¹³ Po Targumu, pogledati zmiju od mjedi znači okrenuti sopstveno srce *memri*, riječi Božjoj, a tokom srednjeg vijeka Hrist Preporoditelj ponekad je predstavljan kao bronzana zmija na krstu. Turnije pak evocira nagi pogled koji ranjava i iscjeljuje, sveprisutno lice Boga.

Morski povjetarac koji piri na prvoj stranici romana sada se promiseće u duvanje Vjetra Svetoga Duha, protagoniste Turnijeovog eseja.¹⁴ Na pustinjskoj visoravni, Eleazar, zastavši

¹¹ *Knjiga Brojeva* 21, 4–9.

¹² *Knjiga Mudrosti Solomonovih* 16, 5–7.

¹³ *Jovan* 3, 14–15.

¹⁴ M. Tournier, *Le Vent Paraclét*, Paris: Gallimard 1977.

ispred jednog grma, doživljava konačno otkrovenje. On tumači sopstveni život u svjetlu događaja iz *Izlaska*. Ali shvata i skriveni smisao *Druge knjige Tore*. Vratimo se na trenutak epizodi gorućeg grma u *Izlasku*, i pročitajmo je ponovo uporedo sa *Mojsijem* Andrea Šurakija, za koji Turnije tvrdi da je nadahnuo njegov roman. „*Ehje ašer ehje*“ objavio je Božji glas iz gorućeg grma, što je Džordž Stajner nazvao „velikom tautologijom“ Bitka.¹⁵ *Ja jesam koji ću biti* ili *Ja sam onaj što jest*: „Onaj koji izgovara ovo Ime, kao i onaj koji ga sluša i ponavlja“, „Prisustvo ‘*Ehje – Ja jesam*’ u čovjeku i za čovjeka“; „Bog transcendentan u svojoj suštini“, tvrdi Šuraki, slijedeći Grigorija Palamu – „imanentan u Svojim energijama“.¹⁶ Sav skandal – „znak protiv koga će se govoriti“¹⁷ – koji jednim udarcem ruši mitove, idole i carstva – jeste u tome, u tajni koja objedinjuje Četveroslavlje *Ehje* sa Četveroslavljem JHVH, koje se piše istim slovima:

Elohim reče Mojsiju:
„*ehje ašer ehje*“, *Ja jesam koji jesam*.

Reče: „Kaži ovako sinovima Izraelovim:
ehje me šalje k vama.“

I još kaže Elohim Mojsiju:
„*Kaži ovako sinovima Izraelovim:*
JHVH, Elohim otaca vaših,
Elohim Avramov, Elohim Isakov,
Elohim Jakovljevi me šalje k vama:
to je Ime moje do vijeka
*to je Spomen moj od koljena na koljeno.*¹⁸

Poruka je upućena Mojsiju i Izraelu. Ali što je zapravo Izrael, i što tačno ta poruka podrazumijeva? Pravi Izrael, tvrdi Šuraki, „nije ni rasa, ni Crkva, niti carstvo, već zajednica ljudi ujedinjenih apsolutom ljubavi, koji jeste Elohim množinski i lični, Tvorac svekolikog života, svakog bića, On, Bitak bića, Onaj koji je bio, koji jeste, koji će biti i koji bitisanje čini.“¹⁹ „Čuj, Izrailju“, kazuje se u Ponovljenim zakonima a u Markovom jevanđelju ponavlja, „Gospod je Bog naš Gospod jedini; / I ljubi Gospoda Boga svojega svijem srcem svojijem i svom dušom svojom i svijem umom svojijem i svom snagom svojom.“²⁰ I sama prva zapovjed izrečena na Sinaju obraća se, Šuraki smatra, ovom „Izraelu“: „*Neće za tebe biti drugih gospoda / protiv lica mojih.*“²¹ Takva je Mojsijeva revolucionarna poruka, njegova „utopija“, prikladno objavljena na jednom *ne-mjestu* kakvo jeste pustinja: „istinsko oslobađanje iz kuće ropstva“, izlazak iz Egipta.

¹⁵ *Izlazak* 3, 14. V. G. Steiner, *No Passion Spent: Essays 1978–1995*, New Haven: Yale University Press, 1996. Stajner razmatra Šenberga i Celana nakon rasprave u kojoj predstavlja tumačenja Ibn Sine, Majmonida, Tome Akvinskog i Erkharta. Naravno, Stajnerove i Šurakijeve pozicije udaljene su jedna od druge.

¹⁶ Šuraki 148, 149, 392.

¹⁷ *Luka* 2, 34.

¹⁸ Šuraki, 145.

¹⁹ Šuraki, 475–6.

²⁰ *Ponovljeni zakoni* 6, 5; *Marko* 12, 29.

²¹ *Izlazak* 20, 3. u Šurakijevom prevodu, 154.

No, nastavimo sada sa Biblijom i *Eleazarom*. Vrativši se, uz značajne varijacije, jednoj epizodi iz *Izlaska*, u *Brojevima* se pripovijeda kako su se Jevreji žalili na Mojsija jer ih je doveo na mjesto bez vode.²² Mojsiju, koji ga preklinje za pomoć, Jahve daje moć da načini izvor u stijeni udarivši je štapom. Mojsije je tako i učinio, i udario je stijenu dva puta. Po tradiciji, upravo je taj drugi udarac razjario Jahvea, kao dokaz nedostatka vjere; i navodno je zbog toga On svom proroku zabranio ulaz u Obećanu zemlju. Eleazar je uvijek odbacivao kao beznačajno to objašnjenje zabrane koju Bog nameće Eleazaru, ali sada, pred trnovitim grmom, on shvata da se u njemu nalazi „ključ hiljadugodišnje zagonetke“. Jahve je Mojsiju nametnuo izbor između Izvora i Grma. Kada Jevreji, prešavši Crveno more, nakon tri mjeseca hoda stižu pred Sinaj, Gospod im se OVAKO obraća:

*Vidjeli ste šta sam učinio Misircima i kako sam vas kao na krilima orloviem nosio i doveo vas k sebi. / A sada ako dobro uzaslušate glas moj i ušćuvate zavjet moj, bićete moje blago mimo sve narode, premda je moja sva zemlja. / I bićete mi carstvo svešteničko i narod svet.*²³

Jahve želi posvetiti Izrael kao narod sveštenika, kao „čisti Izrael“ u istoriji. Ali upravo u tome Eleazar i Turnije zapažaju „ogroman nesporazum“:

Jer Jevrejima nije ni na kraj pameti da postanu narod svetih isposnika naseljenih za svagda u besplodnoj pustinji. Oni imaju žene, decu, stoku. Oni žele ziratnu zemlju za obrađivanje, a samim tim i vodu, vodu i iznova vodu! Znao je to dobro Mojsije, koji im je neprestano obećavao jednu zemlju u kojoj „teče mlijeko i med“, u biti suštu suprotnost pustinji.

Mojsije je stoga rascijepljen između Jahvea i jevrejskog naroda, između gorućeg grma i izvora žive vode. Izvor je voda, zemlja koju treba obrađivati, sve ono što je svjetovno, sve što proizvodi zlatno tele; pustinja je vatra, ono što je sveto. Mojsije – „spasen iz vode“ – vodi život podijeljen između izvora i grma. Grm i pustinja su mjesta Božja i znamenja njegove ljubavi. Eleazar, koji nije bez razloga sveštenik (u *Brojevima*,²⁴ Eleazar je veliki sveštenik, sin Aronov, koga Mojsije određuje za nasljednika svome bratu), izabrao je grm, dok njegovi, predvođeni Jošuo-Hoseom, silaze ka dolinama Kalifornije, čiste, vedre i plodne Irske Novog svijeta.

Bog želi zadržati pokraj sebe, u pustinji, svog proroka, i stoga čini da on umre na gori Navav prije nego što uđe u zemlju Hanansku. To nije kazna, već čin ljubavi. Jahve želi da ostane sam sa Mojsijem i, dok sinovima Izraela prijete gnjevom i istrebljenjem, njemu kaže: „a od tebe ću učiniti narod velik“. Kad je Mojsije stigao na vrh gore Navav, „on čuje kako Gospod ponavlja svoje obećanje da će ga zadržati kraj sebe u vilajetu gorućeg grma“. I tako Mojsije umire, kao što kazuje hebrejski tekst²⁵, „po riječi Gospodnjoj“, odnosno, kako neki tumače, „po naredbi Gospodnjoj“, a drugi „od celova Gospodnjeg“ (kao čovjek od poljupca zmije).

²² Knjiga brojeva 20; *Izlazak* 17, 1–7.

²³ *Izlazak* 19, 4–6.

²⁴ Knjiga brojeva 20, 28.

²⁵ *Ponovljeni zakoni* 34, 5.

Ali posle susreta sa Zmijcem od Medi, Eleazar se pitao nije li Gospod ubio Mojsija naprosto mu otkrivši svoje lice. Nije li mu on rekao na gori Sinajskoj: Ali nećeš moći vidjeti lica mojega, jer ne može mene čovjek vidjeti i ostati živ (Druga knjiga Mojsijeva, Zakoni ponovljeni, 33: 20).

Nakon tog otkrovenja Eleazar više ne gleda istim očima ženu i djecu. Njima propovijeda etiku Postanka i Indijanaca, poštovanje zemlje, prirode i životinja, čak i vegetarijanstvo; ali dok oni u crkvenoj pjesmi, koju Hose noću sluša izdaleka, prizivaju anđele i kliču: „Salve regina, mater misericordiae“, i prozivaju se „glas[om] koji vapije u pustinji“ i „priznanje[m] koje dira srce Gospodnje“ (Ester); „plač[em] koji odzvanja u stenju“ i „smeh[om] čiji se odjek razbija o planinu“ (Venijamin); „tužalj[em] što se vije nad talasima“ i „pesm[om] koja cveta na detinjim usnama“ (Kora); Eleazar vidi sebe isključivo kao proroka: „Ja sam klicanje koje pozdravlja dolazak Spasitelja.“ Na posljednjim proplancima nad dolinom koja se zeleni – tim ogromnim voćnjakom pomorandži, limuna i grejpfruta koji čini Kaliforniju – pastor, koga su ranili razbojnici Crvene ruke, povjerava svoju porodicu Hoseu-Jošui, prisjeća se izbora između izvora i grma i udaljava se, kao Edip na Kolonu, ka šumarku u kojem iščezava.

Eleazar, dakle, ponovo vraća Izlazak u Istoriju, kao što su ranije učinila brojne reinterpretacije druge knjige Svetog pisma: to je priča o izlasku iz siromaštva i sužanjstva, o emigraciji iz Irske kakva je bila 1845. ka Sjedinjenim Američkim Državama. Oskudica, prelazak pustinje, konvoji, bizoni, Indijanci, sastavni su dijelovi opipljive stvarnosti, i nije slučaj što Turnije mimetičkim potezima ocrtava pojedine detalje putešestvija, kao što su jezivi prizori na brodu ili živahnost, prepirke, trgovina i zločini koji obilježavaju put konvoja iz Virdžinije u Fort Larami. Ester, Venijamin i Korali ispunjavaju u geografskom prostoru, u svijetu, hod ka Obećanoj zemlji. Značajno je to što je katolikinja Ester sada već u pratnji pokajanog razbojnika Hosea – Meksikanca i katolika – kao da specifičnom ovaploćenju hrišćanstva koje katoličanstvo predstavlja, uvijek spremnom da se uplete u istorijska zbivanja, da njima upravlja i da se ponekad u njima izgubi, pada u djelo ostvarivanje materijalnih snova, dok je Eleazaru, predstavniku anglosaksonskog protestantizma, koji je zapravo i osvojio Sjevernu Ameriku, namijenjen domen svetog.

Jer Eleazar istovremeno Izlazak vodi van Istorije ka Bogu, i to ne samo slijedeći Šurakija, već i alegorijska i mistička tumačenja prenesena tradicijom. Eleazar, pastir koji postaje sveštenik, polazi od Istorije ka poistovjećenju sa božanskim: od vode ka vatri, od Isusa ka Mojsiju, od zemlje bez zmija ka susretu sa Zmijom. Eleazar nije nipošto udaljen od stvarnosti i od konkretnih potreba iseljenja, ali njim je ovladala jedna sve jača pobuda. Odvajanje od konvoja, koje s razlogom zaprepašćuje Esteru, nije toliko uslovljeno proizvoljnom osudom jednog lopova na neposredno vješanje, koliko Makbartonovom odlukom da nastavi hod nedjeljom kako bi prešli Stjenovite planine prije snijegova. Njegovoj odluci Eleazar suprotstavlja, protiv bilo kakve kazuističke nijanse, potpuno i bukvalno poštovanje zapovijesti Izlaska: „Šest dana radi, a u sedmi dan počini, i od oranja i žetve počini.“²⁶

Udaljavanje od ostalih iseljenika predstavlja za Eleazara odlučujući korak, koji donosi promjenu u „njegovom licu i njegovom držanju“, sve više okrenutim Mojsiju:

Znao je da od tog trenutka putuje sam i preuzima svu odgovornost za ženu i decu. Ubuduće se jedino mogao pouzdati u nebo nad svojom glavom i Bibliju u levoj ruci. Nije prestajao da misli

²⁶ *Izlazak* 34, 21.

na Mojsija koji se na čelu jevrejskog naroda uputio u zemlju Hanan, vođen glasom Božijim u oblacima i pločama zakona na zemlji.

Na tom putovanju je od presudne važnosti drugo iskustvo u divljini kroz koje O'Brajdo-vi prolaze: Eleazar ima priliku da vidi krdo bizona, nedugo nakon što je zvečarka ujela Venijamina. Porodica se ulogorila u korito presahle brzice. I upravo otuda, nakon što je pao mrak, pastir je čuo potmulu tutnjavu. U pravi mah pomislio je da se približava oluja; potom, ugledavši nejasnu, mračnu gromadu koja je sačinjavala „strahotno gibanje“ na dnu doline, pomisli da se nalazi pred apokaliptičnom utvarom: „hiljade prokletnika gonjenih u pomrčini gnevom Božijim!“ Naposljetku je ugledao ogromnu masu životinja koje su koritom rijeke galopirale ka planinskoj ispaši. Taj događaj mu se odmah učinio kao „po promisli“, i reklo bi se da u romanu ima funkciju sličnu zatvaranju Crvenog mora nad egipatskom vojskom. To je konačna granica, prelaz u jednu drugu dimenziju: i zbilja – kao da joj služi za preludij – samo ga jedna stranica dijeli od pojave Indijanaca.

Pa ipak, vratiti se Mojsiju nije jednostavna stvar. U njegovoj priči postoji jedno tvrdo jezgro koje ostaje nerazumljivo „neupućenima“, mnoštvu koje Isaija i Markov Isus isključuju iz svoje zajednice. „Velika tautologija“ je vječni izazov za zapadnjački razum i vodi neizbježnoj usamljenosti. Turnije je udesio da njegov pastor nanovo proživi i protumači *Izlazak*, i *Eleazar* postaje pravi pravcati midraš, prepisivanje koje čita Bibliju sa skoro svetim nadahnućem, prodrijevši u istoriju i razotkrivši njene nabore, ali gledajući ih i *sa druge strane*, sa nedokučive strane Božjeg zmijskog pogleda. Da li će taj pogled dominirati i sad već neizbježnim susretom između *Izlaska* i Odiseja? I odakle će nas gledati? Sljedeće poglavlje vodi nas ka jednoj od najstrašnijih tragedija Istorije, ka Šoi: tamo gdje je, kažu, pogled Boga bio u potpunosti odsutan.

(Sa italijanskog prevela Marija Bergam)